

UN EJEMPLO DE EXPLOTACIÓ DE LA CARTA ARQUEOLÒGICA DE BARCELONA: LES VIL·LES I ELS PETITS ASSENTAMENTS AGRÍCOLES. UNA PRIMERA RADIOGRAFIA DEL TERRITORIUM

La *civitas* romana era la *urbs* i el *territorium*, per la qual cosa no podem entendre *Barcino* sense parlar del seu *ager*. El treball i l'ocupació del camp són molt importants en època romana, i és un tema que ens porta a parlar de producció, de propietat i de consum. En aquest article es fa un breu descripció de les restes interpretades

com a vil·les romanes del *territorium* de *Barcino*. Les vil·les, que són el factor que estructura el territori a l'entorn de la colònia, com arreu de Catalunya, es poden definir com un centre d'hàbitat, amb una funcionalitat de gestió i explotació de la terra. En el cas que ens ocupa, en trobem diverses disperses pel

territori i hi destaquen dos tipus d'instal·lacions, a la *pars privata* els *balnea* i a la *pars rustica* els *torcularia*.

Paraules clau: *territorium* de *Barcino*, *ager*, vil·la, *balneum*, *torcularium*, *cella vinaria*.

UN EJEMPLO DE EXPLOTACIÓN DE LA CARTA ARQUEOLÓGICA DE BARCELONA: LAS VILLAS Y LOS PEQUEÑOS ASENTAMIENTOS AGRÍCOLAS. UNA PRIMERA RADIOGRAFÍA DEL TERRITORIUM

La *civitas* romana era la *urbs* y el *territorium*, por lo que no podemos entender *Barcino* sin hablar de su *ager*. El trabajo y la ocupación del campo son muy importantes en época romana, y es un tema que nos lleva a hablar de producción, de propiedad y de consumo. En este artículo se hace una breve descripción de los restos interpretados como villas romanas

del *territorium* de *Barcino*. Las villas, que son el factor que estructura el territorio alrededor de la colonia, como en toda Cataluña, se pueden definir como un centro de hábitat, con una funcionalidad de gestión y explotación de la tierra. En el caso que nos ocupa, encontramos diferentes villas diseminadas por el territorio y en las que destacan dos tipos

de instalaciones, en la *pars privata* los *balnea* y en la *pars rustica* los *torcularia*.

Palabras clave: *territorium* de *Barcino*, *ager*, villa, *balneum*, *torcularium*, *cella vinaria*.

AN EXAMPLE OF APPLICATION OF THE "CARTA ARQUEOLÒGICA DE BARCELONA": THE VILLAS AND THE SMALL AGRICULTURAL SETTLEMENTS. A FIRST RADIOGRAPHY OF THE TERRITORIUM

The Roman *civitas* was the *urbs* and the *territorium*, thereby we cannot understand *Barcino* without speaking of its *ager*. The work in and occupation of the land were very important in the Roman period and leads us to the subject of production, property and consumption. This paper attempts to provide a brief description of the

remains interpreted as Roman villas in the *territorium* of *Barcino*. Villas structure the territory around *Barcino*, as in all Catalonia, and can be defined as a habitat centre, intended for the management and exploitation of land. In the case we are dealing with we find several villas scattered through the *ager*, in which two types of venues

stand out: in the *pars privata* the *balnea*, and in the *pars rustica* the *torcularia*.

Key words: *Barcino territorium*, *ager*, villa, *balneum*, *torcularium*, *cella vinaria*.

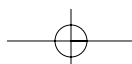
UN EJEMPLO D'EXPLOITATION DE LA CHARTE ARCHÉOLOGIQUE DE BARCELONE : LES VILLAS ROMAINES ET LES PETITS ÉTABLISSEMENTS AGRICOLES. UNE PREMIÈRE RADIOGRAPHIE DU TERRITORIUM

La *civitas* romaine se composait de l'*urbs* et du *territorium*, nous ne pouvons donc comprendre *Barcino* sans parler de son *ager*. Le travail des champs et l'occupation de la campagne sont très importants à l'époque romaine et nous mènent à parler de production, de propriété et de consommation. Cet article fait une brève description des restes

interprétés comme villas romaines du *territorium* de *Barcino*. Les villas romaines, qui sont le facteur structurant du territoire autour de la colonie, comme partout en Catalogne, peuvent être définies comme centre d'hàbitat ayant une fonction de gestion et d'exploitation de la terre. Dans le cas qui nous occupe, nous en trouvons plusieurs, dispersées sur le territoire.

On y remarque deux types d'installations : dans la *pars privata* les *balnea* et dans la *pars rustica*, les *torcularia*.

Mots clé : *territorium* de *Barcino*, *ager*, villa romaine, *balneum*, *torcularium*, *cella vinaria*.

UN EXEMPLE D'EXPLOTACIÓ DE LA CARTA ARQUEOLÒGICA DE BARCELONA: LES VIL·LES I ELS PETITS ASSENTAMENTS AGRÍCOLES. UNA PRIMERA RADIOGRAFIA DEL TERRITORIUM

CARME MIRÓ I ALAIX*
JORDI RAMOS I RUIZ**

quarhis 139

Introducció

La recent descoberta de la vil·la del Pont del Treball a la Sagrera (fig. 1) ha fet visible la desconexió que hi ha sobre aquests elements del paisatge d'època romana a la nostra ciutat, la qual cosa ens va portar a fer una primera recerca, coincidint amb l'elaboració de la carta arqueològica de Barcelona, cosa que ens va fer adonar de la presència de restes romanes arreu del terme, però amb documentació desigual i pobra. L'objectiu d'aquest article és presentar un estat de la qüestió sobre els punts amb presència de restes romanes al Pla de Barcelona, que ens poden fer pensar en una explotació agrícola i ramadera¹ del territori. S'ha de remarcar que aquí no es parla del *suburbium*, ja que ha estat estudiat recentment per Julia Beltrán de Heredia (Beltrán de Heredia, 2010a, 2010b, 2011).

De forma global, l'àrea estudiada forma part d'una unitat geogràfica amb uns condicionants diversos, ja que, a banda del Pla, hi ha una sèrie de petits turons connectats amb valls fora de l'anomenat Pla de Barcelona. Els assentaments estan relacionats amb les vies de pas naturals o camins romans construïts a partir de la centuriació de *Barcino*; per tant, malgrat les poques restes de vil·les romanes documentades al Pla, aquestes estaven relacionades amb la xarxa viària de la colònia (fig. 2, quadern a color). Els eixos principals eren la travessera paral·lela a la costa i la via que des de la ciutat anava a *Octavianum*, l'actual Sant Cugat del Vallès (Pallarès, 1972, 1975; Granados, 1991; Palet *et alii*, 2009). La centuriació de l'*ager Barcinonensis* va ser planificada en sectors específics del Pla, però a les zones de muntanya i turons s'adapta al relleu (Palet *et alii*, 2009: 120). És difícil poder parlar d'extensions i de jerarquització dels punts, ja que són poques les excavacions en extensió fetes i la major part

d'informació són notes o petits sondatges. De totes maneres, segurament hi devia haver diversos tipus d'establiments, d'una banda vil·les de gran extensió, com la que es pot veure a Can Cortada (fig. 3), Pedralbes i queda clar a la vil·la de la Sagrera, i de l'altra el que podríem anomenar granges o petits establiments rurals, com els que trobem a Montjuïc.

Hi ha, però, un tret que ha condicionat la recerca: el tipus de documentació conservada és heterogeni i dispers, i la majoria de restes identificades com a vil·les són notes de troballes antigues, tot i que recentment s'han dut a terme diverses intervencions arqueològiques en les quals s'han excavat restes pertanyents a vil·les romanes. Amb tota aquesta informació desigual s'ha fet una petita síntesi. Cal apuntar, així mateix, que no tot el territori ha estat estudiat amb la mateixa intensitat: hi ha districtes on la presència de les intervencions arqueològiques és mínima, cosa que ens pot portar a fer afirmacions que no poden estar totalment contrastades. Per exemple, tota la zona ocupada per l'actual Eixample no té cap resta d'època romana. És això fruit de la casualitat o realment tot el Pla no estava ocupat? Només noves descobertes ens poden ajudar a respondre aquest interrogant.

Malgrat les diferències de les restes arqueològiques en conjunt, l'àmbit cronològic ens situa des del segle II aC fins al segle III dC, és a dir, des del contacte amb els pobles ibèrics existents fins a la davallada de les vil·les. L'abandonament dels nuclis rurals a finals del segle II dC donarà pas a una certa nuclearització d'alguns assentaments, com és el cas de Can Cortada. Malauradament, al Pla de Barcelona les restes exhumades posteriors al segle V corresponen a retalls i farciments no associats a estructures, tot i que això pot canviar amb les darreres descobertes.

*Servei d'Arqueologia, ICUB. emiro@bcn.cat.

**Arqueòleg, ATICS SL. ramosprat@hotmail.com.

1. El plantejament clàssic i part de la historiografia tradicional ha considerat que qualsevol troballa amb cultura material o estructures d'època romana responien a una vil·la. Pel que fa a aquest treball, tant les estructures arqueològiques relacionades amb el conreu, la ramaderia i l'aprofitament dels recursos, és a dir, establiments rurals, com les restes d'hàbitat de certa rellevància han estat identificades com a vil·les, amb la *pars rustica* i la *pars urbana*. Les vil·les són el factor que estructura el territori a l'entorn de la colònia, com arreu de Catalunya. Les podem definir com un centre d'hàbitat, amb una funcionalitat de gestió i explotació de la terra. És per això que ens trobem amb un edifici ben planificat, amb una organització precisa de l'espai, on s'interrelacionen les diverses operacions que s'hi duen a terme. Es conserven descripcions de vil·les romanes en textos clàssics, en els quals ja es reflecteix una certa dualitat. D'una banda ja la interpreten com a centre productor (Varró, Columel·la, etc.) i de l'altra com la casa on l'elit aristocràtica establirà la relació amb la vida al camp per gaudir del paisatge i de la cultura en tranquil·litat (Marcial). A més, els textos jurídics ja fonamenten una associació entre la construcció i el seu territori per a l'explotació agrícola.

Figura 1
Vista general de la Vil·la del Pont del treball Digne,
la Sagrera.
[Fotografia: Daniel Alcubierre]

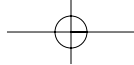
Les vil·les i els assentaments rurals al Pla de Barcelona

ASSENTAMENTS ROMANS A LA MUNTANYA DE MONTJUÏC

Localització Entorn a l'Estadi Olímpic Lluís Companys, Montjuïc	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica • Conjunt de 15 o 16 sitges, d'uns 6 m de diàmetre • Forn d'àmfores • Dipòsit ² d' <i>opus signinum</i>	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Desconeguda	Enterraments Algunes sitges van ser reutilitzades com a sepultures, però se'n desco- neix el nombre
Cronologia inicial Segle III aC	Cronologia final Segles I-II dC
Bibliografia Duran i Sanpere, 1972; Rodà, 1977; De la Vega, 1977; Miró, 1998; Carreras, 2009 http://cartaarqueologica.bcn.cat/3059	

Localització Entre el carrer del Doctor Font Quer i l'avinguda de l'Estadi, Montjuïc ³	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica Desconeguda	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Murs fets amb la tècnica de pedra seca i part d'un dipòsit d' <i>opus signinum</i>	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Desconeguda	Cronologia final Desconeguda
Bibliografia Informació inèdita	

2. Documentació dipositada a l'arxiu personal d'Agustí Duran i Sanpere a Cervera (Arxiu Comarcal de la Segarra, ACSG, Fons Duran i Sanpere).
3. Restes arqueològiques descobertes el 2006 pels arqueòlegs que signen aquest article.

Figura 3
Vista aèria
de l'excavació de
la vil·la de Can
Cortada.
[Fotografia: Centre
Documentació-
ICUB]

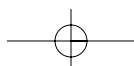
Localització Antic Camí Vista Alegre, Montjuïc ⁴ (fig. 4)	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica • Conjunt de sitges • Informació de dipòsits	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Informació de l'existència de dipòsits d'època romana	Enterraments Algunes sitges van ser reutilitzades com a sepultures, però se'n desco- neix el nombre
Cronologia inicial Segle I aC	Cronologia final Segle IV dC
Bibliografia Almagro, Serra, Colominas, 1945; Duran, 1947; De la Vega, 1977; Miró, 1998; Roca, 2000 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2926	

Localització Passeig de Santa Madrona, 22, Montjuïc ⁵	Extensió coneguda Entorn a 825 m ² . Espai sota control arqueològic
Pars rustica Desconeguda	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Fragment d' <i>opus signinum</i> , restes de <i>tegulae</i> i possible abocador d'època romana ⁶	Enterraments Una tomba de <i>tegulae</i> a doble vessant
Cronologia inicial Segle V dC	Cronologia final Segle VII dC
Bibliografia Rodà, 1975; De la Vega, 1977 http://cartaarqueologica.bcn.cat/3066 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2915	

4. Part de la informació relativa a aquesta troballa arqueològica es conserva a l'Arxiu Comarcal de la Segarra, ACSG, Fons Duran i Sanpere. Arran dels preparatius per a l'Exposició Universal de 1929, Agustí Duran i Sanpere va ser informat pel mestre d'obres Josep Roura de l'existència d'unes sitges que havia excavat.

5. Descobert arran de la construcció de l'edifici del Museu Etnològic l'any 1971. Intervenció dirigida per la Dra. Isabel Rodà.

6. El 2007 es va fer un sondeig arqueològic a prop de l'indret, de 2,30 x 1 m i 0,8 m de profunditat. S'hi van documentar restes de material arqueològic d'època romana sense concretar més la cronologia. Vegeu Hinojo, E. 2007. *Memòria de la intervenció arqueològica al passeig Santa Madrona, 19-35*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

Figura 4
Dipòsit d'*opus signinum*
a Montjuïc.
[Fotografia: Arxiu
comarcal de la
Segarra-Fons
d'Agustí Duran
i Sanpere]

Localització Jardins del darrere de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, Montjuïc ⁷	Extensió coneguda 50 m ²
Pars rustica Desconeguda	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Dipòsit i paviment d' <i>opus signinum</i>	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Època romana	Cronologia final Època romana
Bibliografia Informació inèdita	

Localització Mare de Déu del Port, 421 ⁸	Extensió coneguda 97 m ² aproximadament
Pars rustica • Forn d'àmfores amb el seu tester	Pars privada • Murs fets amb la tècnica de la pedra seca que delimiten diverses habitacions • Hipocaust - Bany
Estructures aïllades Retalls indeterminats	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Segles II-I aC	Cronologia final Segles IV-V dC
Bibliografia Miró, 1998; Roca, 2000; García-Entero, 2005; Carreras, 2009 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2998	

7. Restes arqueològiques descobertes el 2007 pels arqueòlegs que signen aquest article.

8. Intervenció feta l'any 1984 pel Museu d'Història de la Ciutat i dirigida per J. Oriol Granados i Camil·la González. Recollida en la memòria arqueològica DDAA. 1994. *Intervencions arqueològiques a la muntanya de Montjuïc (1984-1990)*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

Figura 5
Detall de les estructures de la intervenció a Foneria.
[Fotografia: Alessandro Ravotto. Centre Documentació-ICUB]

Figura 6
Sitges de la vil·la romana de Can Batllori.
[Fotografia: Centre Documentació-ICUB]

VIL·LES ROMANES D'EXPLOTACIÓ AGRÍCOLA

Localització Cementiri del Sud-Oest (antiga via de Sant Antoni), Montjuïc ⁹	Extensió coneguda 30 m ²
Pars rustica • Àmbit quadrangular delimitat per tres murs, fets d' <i>opus caementicium</i>	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Desconegudes	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Meitat del segle II aC	Cronologia final Principis del segle I dC
Bibliografia Miró, Rovira, 1993; Miró, 1998; Carreras, 2009 http://cartaarqueologica.bcn.cat/3076	

Localització Estació Foneria ¹⁰ (fig. 5)	Extensió coneguda 117,5 m ²
Pars rustica • Espai amb un paviment a celobert • Espai amb un paviment • Conduccions • Pou cobert dins d'una habitació • Espai edificat amb reutilització del pou	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Desconegudes	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Segles III-I aC	Cronologia final Segles V-VI dC
Bibliografia Ravotto, Juan, 2010 http://cartaarqueologica.bcn.cat/3119	

9. Intervenció arqueològica duta a terme per Teresa Miró i Carolina Rovira: Diversos autors. 1994. *Intervencions arqueològiques a la muntanya de Montjuïc (1984-1990)*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita. A l'Arxiu Comarcal de la Segarra, ACSG, Fons Duran i Sanpere, es conserva informació d'aquest indret d'enterraments d'època ibèrica en sitges que van ser excavats el 1931 per l'afecionat Josep Roura (Asensio *et alii*, 2009).

10. Vegeu les següents memòries arqueològiques: Espejo, J.M. 2008. *Memòria arqueològica de la intervenció efectuada a la Línia 9 del metro -1r i 2n tram- (L'Hospitalet de Llobregat, el Prat de Llobregat i Barcelona)*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita. Juan, LL.; Ravotto, A. 2009. *Intervenció arqueològica efectuada al carrer Foneria*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

Figura 7
Detall d'una columna de l'hipocaust de la vil·la de Can Batllori.
[Fotografia: Isabel Rodà. Centre Documentació-ICUB]

Figura 8
Detall de les estructures de la vil·la de Pedralbes.
[Fotografia: Centre Documentació-ICUB]

Localització Can Batllori ¹¹	Extensió coneguda 213 m ²
Pars rustica <ul style="list-style-type: none"> Habitació amb 20 sitges (fig. 6) Dolis cella vinaria 	Pars privada <ul style="list-style-type: none"> Part d'un caldari d'un <i>balneum</i> (fig. 7) Murs que delimiten dues habitacions
Estructures aïllades Desconegudes	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Segle III aC	Cronologia final Segles I-II dC
Bibliografia Verrié <i>et alii</i> , 1973; Mañé, 1975; Rodà, 1977; Gorges, 1979; Piera, 1993; Menéndez, 1998; García-Entero, 2006; Carreras, 2009; Peña, 2010 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2980 http://cartaarqueologica.bcn.cat/3165	

Localització Monestir de Pedralbes ¹² (fig. 8)	Extensió coneguda 400 m ² aproximadament
Pars rustica <ul style="list-style-type: none"> Premsa de vi o oli Cubetes Un <i>lacus</i> pavimentat amb <i>opus signinum</i>¹³ Sitges 	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Desconegudes	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial 2.a meitat del segle I aC	Cronologia final Segle II dC
Bibliografia García <i>et alii</i> , 1993; Carreras, 2009; Gea, 2010 http://cartaarqueologica.bcn.cat/3157 http://cartaarqueologica.bcn.cat/3158 http://cartaarqueologica.bcn.cat/3159 http://cartaarqueologica.bcn.cat/3185	

11. El jaciment arqueològic conegut com Can Batllori està situat entre els carrers de Numància, Caravel·la La Niña, Nao Santa Maria i l'avinguda Diagonal. L'any 1963 Llibert Piera va recuperar materials arqueològics del segle I aC de tres sitges. El 1970 el Grup de Recerques Arqueològiques del Centre Excursionista "Els Blaus" de Sarrià Barcelona, sota la direcció d'Isabel Rodà i J. O. Granados, del Museu d'Història de la Ciutat, iniciaren una excavació arqueològica.

12. Vegeu les següents memòries arqueològiques: Gea, M. 2009. *Memòria científica de la intervenció arqueològica a l'avinguda de la Mare de Déu de Llorda*, 2-26. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita; Macias Solé, J. M. 1990. *Memòria arqueològica a l'antic dormitori del Monestir de Pedralbes*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

13 És molt difícil determinar si un sector de premsat i emmagatzematge correspon a vi o a l'oli si no hi ha anàlisis químiques o carpològiques, ja que les restes arqueològiques que generen són molt similars. Sobre aquest debat hi ha un resum molt interessant a la tesi de Yolanda Peña (Peña, 2012: 48-50).

Figura 9
Detall de la premsa del carrer Salses-Can Cortada.
[Fotografia: Rafael de la Dehesa. Centre Documentació-ICUB]

Localització Can Gomis ¹⁴	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica Desconeguda	Pars privada <ul style="list-style-type: none"> Murs d'<i>opus caementicium</i> Paviment construït amb material ceràmic
Estructures aïllades Desconegudes	Enterraments 2 tombes d'època tardoromana
Cronologia inicial Segle I dC	Cronologia final Segle V dC
Bibliografia Piera, 1962a, 1962b; De la Vega, 1977; Piera, 1993; Mañé, 2003; Castellà, 2006 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2986 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2987	

Figura 10
Enterrament infantil a la vil·la de Can Cortada.
[Fotografia: Maria Teresa Miró. Centre Documentació-ICUB]

Localització Can Cortada ¹⁵	Extensió coneguda Entorn als 2.000 m ²
Pars rustica <ul style="list-style-type: none"> Restes d'una premsa, l'empremta d'una màquina amb encaixos per a un trespeus i un recipient, que es pot interpretar com una <i>area</i> o un contrapès, associats a un possible <i>lacus</i>¹⁶ Camp de 18 sitges Tres dipòsits d'<i>opus signinum</i> Gran cisterna d'aigua recoberta amb <i>opus signinum</i> Sala de premsatge (fig. 9) 	Pars privada <ul style="list-style-type: none"> Diversos murs que configuren habitacions regulars, de planta quadrada, i un gran espai tancat amb un absis Paviments d'<i>opus signinum</i> Restes de tessell·les Antefixa de terracota
Estructures aïllades Desconegudes	Enterraments 6 enterraments infantils, amb coberta d'àmfora, <i>tegulae</i> a doble vessant i en fossa (fig. 10)
Cronologia inicial Meitat del segle I dC	Cronologia final Finals del segle VI dC
Bibliografia Brasó, 1964; Quintana, 1967; Blasco <i>et alii</i> , 1988; Piera, 1993; Miró, Blasco, 1993; Carreras, 2009; Peña, 2012 http://cartaarqueologica.bcn.cat/1009 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2984	

14. Descobert per Llibert Piera Fibla el 1954. Can Gomis es localitza entorn de la plaça d'Alfons Carles Comin, a l'antiga carretera d'Horta. S'hi va fer una intervenció arqueològica dirigida des del Museu d'Història de la Ciutat per membres del Centre Excursionista de Gràcia.

15. Miró Alaix, T.; Blasco Arasanz, M. 1987. *Memòria arqueològica de Can Cortada*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita. El 1993 es van dur a terme diversos sondatges a tocar de la masia de Can Cortada on no es documentà part de la vil·la romana, i només restes de cultura material tocant a l'avinguda de l'Estatut de Catalunya. Bacaria, A. 1993. *Prospecció arqueològica a la masia de Can Cortada (Horta, Barcelona)*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita. Dehesa Carreira, R. 2007. *Informe d'afectació de la intervenció arqueològica al carrer de Salses, Rembrandt i passeig de Valldaura de Barcelona*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdit.

16. La Dra. Yolanda Peña (2010) ho interpreta com a *lacus i lapispedicionorum*. Per la migradesa de les dades no es pot definir el tipus de *torcularium* que hi devia haver. Hem d'agrair a la Dra. Yolanda Peña la seva col·laboració en interpretar aquestes restes.

Localització Carrer Dante ¹⁷	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica Desconeguda	Pars privada • Enderrocament de <i>tegulae</i> , ímbrex, pedres i ceràmica romana, que podrien correspondre a un fons d'una habitació
Estructures aïllades Desconegudes	Enterraments Necròpolis tardoantiga
Cronologia inicial Època romana	Cronologia final Època romana
Bibliografia Rodà, 1977; De la Vega, 1993; Carreras, 2009 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2990	

Figura 11
Detall del forn de Can Mariner.
[Fotografia: Pep Parer. Centre Documentació-ICUB]

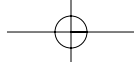
Localització Can Mariner ¹⁸	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica • Camp de 20 sitges • Pou d'1,24 m de diàmetre • Forn, segurament de material constructiu, de planta rectangular, excavat al terreny natural; la zona de la boca ha estat arrasada i només conservava la cambra de foc i el lloc on aniria la graella. Les parets estaven totalment rubefactes (fig. 11)	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Desconegudes	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Segle II dC	Cronologia final Segle VI dC
Bibliografia Marín, 2008 (inèdit) http://cartaarqueologica.bcn.cat/3059	

Localització Can Ricart ¹⁹	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica • Forn • Dipòsit d' <i>opus signinum</i> • Abocador de material constructiu	Pars privada • Diversos murs amb restes d'arrebossats parietals que delimiten habitacions • Habitació circular de 6 m de diàmetre, murs fets de pedra units amb morter de calç (fig. 12) • Cantonada d'una edificació de planta rectangular, nivell d'enderroc
Estructures aïllades Desconegudes	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Segles II-I aC	Cronologia final Segle III dC, tot i que hi ha unes zones en què el moment d'amortització final s'allarga fins als segles IV-V dC
Bibliografia Carmona, Coll, Junyent, 2010; Moret, Bosch, 2011	

17. L'any 1967 C. E. Quintana, corresponsal del Museu d'Història de la Ciutat, va localitzar materials ceràmics ibèrics i romans. Posteriorment, el 1972 es va fer un sonatge arqueològic al marge del carrer del Pantà de Tremp amb el carrer de Dante.

18. Marín, M. 2008. *Memòria de la intervenció arqueològica al carrer d'Horta, 46-46b / carrer del Vent, 1 de Barcelona (Can Mariner)*. Centre de Documentació-ICUB. Inèdita.

19. Can Ricart està situat al carrer de Bolívia, 180-194, al districte de Sant Martí. Arran de la rehabilitació de la fàbrica de Can Ricart per allotjar-hi la nova seu de la Casa de les Llengües, el 2009, es va descobrir part d'una vil·la romana i part d'un abocador.

INDICIS D'ASSENTAMENTS ROMANS

Localització Torre dels Pardals ²⁰	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica Desconeguda	Pars privada • Part d'unes termes romanes
Estructures aïllades Documentació d'un cap femení de marbre blanc ²¹	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial 2.a meitat del segle II dC	Cronologia final Segles III dC
Bibliografia De la Vega, 1977; Clapés Corbera, 1982; Díez, 1986; De la Vega, 1993; Huntingford, 1983; Masoliver, Serra, 1995; Carreras, 2009 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2970	

Figura 12
Estructures romanes a Can Ricart.
[Fotografia: Lurdes Moret. Centre Documentació-ICUB]

Localització Santuari de Santa Eulàlia de Vilapicina. Can Basté	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica Desconeguda	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades A la capçalera del santuari es conserven carreus reaprofitats i un paviment d' <i>opus signinum</i>	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Època romana	Cronologia final Època romana
Bibliografia Travesset, 1999; Carreras, 2009 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2957	

Localització Torrent de l'Estadella ²³	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica • Sitja amb restes de blat i ordi carbonitzades	Pars privada • Carreus de gres de Montjuïc treballats • Petita columna estriada de marbre • Paviment probablement d' <i>opus signinum</i> • Restes de pintura mural
Estructures aïllades Dues rodes de molí	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Segle I dC	Cronologia final Segle II dC
Bibliografia Clapés, 1896; Verrié <i>et alii</i> , 1973; De la Vega, 1977; Gorges, 1979; Huntingford, 1983; De la Vega, 1993; Masoliver, Serra, 1995; Travesset, 2005 http://cartaarqueologica.bcn.cat/3004	

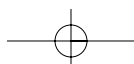
Localització Ca l'Armera o Cal Ros ²²	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica Desconeguda	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Sitges	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Època romana	Cronologia final Època romana
Bibliografia De la Vega, 1993; Masoliver, Serra, 1995 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2944	

20. La desapareguda Torre dels Pardals estava ubicada entre el carrer del mateix nom i l'avinguda de la Mare de Déu de Montserrat.

21. Aquesta escultura ha desaparegut, es desconeix la seva ubicació actual.

22. Aquesta masia o casalot del segle XVIII es troba ubicada davant del camí d'Horta a Sant Martí de Provençals, que transcorria paral·lel a la riera d'Horta.

23. Descobert el 1968 durant les obres de construcció del col·lector del torrent d'Estadella a una profunditat mitjana d'uns 5 m.

Localització La Torre de Bell-lloc	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica Desconeguda	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Documentació bibliogràfica d'un assentament romà	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Segle I dC	Cronologia final Segle III dC
Bibliografia Masoliver, Serra, 1995 http://cartaarqueologica.bcn.cat/3014	

Localització Turó de la Trinitat Vella	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica • Abocador	Pars privada • Termes romanes amb un mosaic
Estructures aïllades Desconegudes	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Finals del segle II dC	Cronologia final Segle III dC
Bibliografia Anònim, 1878; Clapés, 1896 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2973 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2974	

Localització Església de Sant Martí Vell o de Sant Martí de Provençals	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica Desconeguda	Pars privada Desconeguda
Estructures aïllades Carreus	Enterraments Desconeguts
Cronologia inicial Època romana	Cronologia final Època romana
Bibliografia De la Vega, 1993 http://cartaarqueologica.bcn.cat/2956	

VIL·LA ROMANA EN ESTUDI

Localització Pont del Treball ²⁴	Extensió coneguda Desconeguda
Pars rustica • Rases de vinya (fig. 13, quadern a color) • Construccions diverses • Encaixos de doli • Estructures de combustió • Cinc bases de premsa (fig. 16) • Pous • Sitges • Pati	Pars privada • Diverses habitacions de la part de la casa, passadissos, patis i pòrtics, <i>tablinum</i> (fig. 14, quadern a color) • Banys (fig. 15) • <i>Viridarium</i> • Paviments de mosaic i pintures murals (fig. 17, quadern a color) • <i>Opus sectile</i> • Espai de representació. <i>Oecus</i> • Canalitzacions • Elements arquitectònics de marbre • Restes escultòriques de marbre (fig. 18, quadern a color)
Estructures aïllades En estudi	Enterraments Necròpolis del segle III dC (en estudi) Epigrafia
Cronologia inicial Segles II-I aC	Cronologia final Segle VI dC
Bibliografia Alcubierre, 2012; Antequera, 2012; Arroyo, 2012; Alcubierre, Hinojo, Rigo, en premsa http://cartaarqueologica.bcn.cat/3304	

Conclusions

La fundació de *Barcino*, dalt d'un petit turó al costat del mar, va comportar la romanització de tot el seu entorn, l'*ager Barcinonensis*, la seva centuriació i una transformació del mode de producció i de la propietat de la terra, cosa que comportà un canvi social. *Barcino* respon a un model urbà (Rodà, 1991: 343), cosa que queda reflectida a la seva societat d'aspecte clarament romà que esborra el rastre dels antics habitants de la zona, així com el model d'assentament que trobem al camp.

Cal assenyalar que ens trobem en un punt de partida de la recerca, en què s'individualitzen totes les restes que responen a establiments que ocupen l'*ager de Barcino* en

24. La vil·la del Pont del Treball es troba en curs d'excavació i serà objecte d'un estudi monogràfic. Agraïm als directors de l'excavació en les seves diverses fases, Daniel Alcubierre, Francesc Antequera, Jordi Ardiaca i Emiliano Hinojo, haver compartit la informació que permet donar a conèixer una primera aproximació del que ofereix aquesta vil·la i del que serà quan s'hagi enllestit l'excavació i l'estudi posterior.

Figura 15
Balneum de la vil·la romana del Pont del treball Digne-La Sagrera.
[Fotografia: Daniel Alcubierre]

Figura 16
Detall d'una de les premses de la vil·la romana del Pont del treball Digne-La Sagrera.
[Fotografia: Daniel Alcubierre]

tot el ventall cronològic d'època romana, des de la república fins a la tardoantiguitat. Ara caldria seguir investigant amb totes les eines de l'arqueologia del paisatge per tal d'avançar en l'anàlisi geomorfològica i veure l'evolució del paisatge i la propietat de la terra.

ASSENTAMENTS ROMANS A LA MUNTANYA DE MONTJUÏC (SANTS-MONTJUÏC)

Nom del jaciment	Any	Tipus	Cronologia	Estat de conservació
Estadi Olímpic	1929	Explotació agrícola	III aC-II dC	Destruït
Dr. Font Quer i avinguda de l'Estadi	2006	Explotació agrícola	Època romana	Desconegut
Camí de Vista Alegre	2009	Explotació agrícola	I aC-IV dC	Destruït
Passeig de Santa Madrona, 22	1971	Explotació agrícola	V-VII dC	Desconegut
Jardins del darrere de l'Institut Cartogràfic de Catalunya	2007	Explotació agrícola	Època romana	Desconegut
Mare de Déu del Port, 421	1984	Explotació agrícola	II aC-V dC	Destruït
Cementiri del Sud-Oest	1984	Explotació agrícola	II aC-I dC	Destruït/ Desconegut

VIL·LES ROMANES A BARCELONA

Nom del jaciment	Districte	Tipus	Cronologia	Estat de conservació
Estació Fonoria	Sants-Montjuïc	Explotació agrícola	III aC-VI dC	Destruït
Can Batllori	Les Corts	Termes i explotació agrícola	III aC-III dC	Destruït
Monestir de Pedralbes	Les Corts-Sarrià-Sant Gervasi	Vil·la romana	II aC-II dC	Desconegut
Can Gomis	Sarrià-Sant Gervasi-Gràcia	Hàbitat	I-V dC	Desconegut
Can Cortada	Horta-Guinardó	Vil·la romana	I dC-VI dC	Cobert
Carrer Dante	Horta-Guinardó	Hàbitat	Època romana	Destruït
Can Mariner	Sant Martí	Explotació agrícola	II-VI dC	Cobert
Can Ricart	Sant Martí	Vil·la romana	II aC-V dC	Desconegut

El primer que cal destacar és que hi ha una concentració de punts a la zona dels actuals districtes de Sant Martí i de Sant Andreu, indrets on l'agricultura i la ramaderia van seguir vigents fins al segle XIX, quan comença la industrialització d'aquest sector de la ciutat. Arran d'aquesta afirmació se'ns presenta una sèrie de dubtes que caldrà respondre: s'han conservat en aquest

indret més restes, ja que, a causa del caire agrícola de les terres, no hi ha hagut una gran urbanització que afectés el subsòl? O potser també podem pensar que és la zona més propera al Besòs, àrea que amb la fundació de *Baetulo* queda afectada per una centuriació en època més antiga, anterior a la fundació de la colònia i la seva organització territorial. Tampoc no cal oblidar que la desembocadura del Besòs i la zona propera a la seva llera eren terrenys molt fèrtils per les terres al·luvials aportades a cada crescuda del riu, i amb àrees de llacunes i aiguamolls que podien ser explotades per la ramaderia (Riera, Palet, 2005).

Cal dir que els assentaments són propers a les vies romanes i segueixen els eixos de la trama centuriada. A mesura que ens apropem a la zona de petits turons, l'actual districte d'Horta-Guinardó, la centuriació queda difosa i no sabem quina relació té amb els punts documentats; el que sí que es pot afirmar és que la xarxa viària segueix marcant la ubicació de les possibles vil·les o granges. Un tret que cal destacar arreu de l'*ager* és que els murs conservats dels diferents assentaments segueixen una mateixa orientació, relacionada amb la trama centuriada, la qual cosa ens fa pensar en un planejament previ, amb una gran influència de la xarxa viària i la centuriació (fig. 19). Tot fa pensar en una organització espacial i un ús del sòl complexos (Palet, Orengo, Riera, 2011: 125).

Cal fer un esment a part de Montjuïc, on s'han documentat diverses estructures arqueològiques d'època romana que ens defineixen una gran ocupació del turó, des d'una pedrera d'on es van extreure els blocs per construir la nova colònia fins a troballes aïllades, com la làpida i exedra de *Caius Coelius*.²⁵ S'ha comprovat que hi havia conreus als seus vessants, especialment vinya, i no es pot descartar tampoc prats de pastures per a la ramaderia. També s'ha constatat la producció d'àmfores (Carreras, 2009). Montjuïc era un turó plenament romanitzat, amb diversos assentaments agrícoles i ramaders, i

sectors artesanals on es produïen àmfores i materials constructius, a banda de l'explotació de la pedra i sense oblidar la tradició de port al sector del Llobregat.

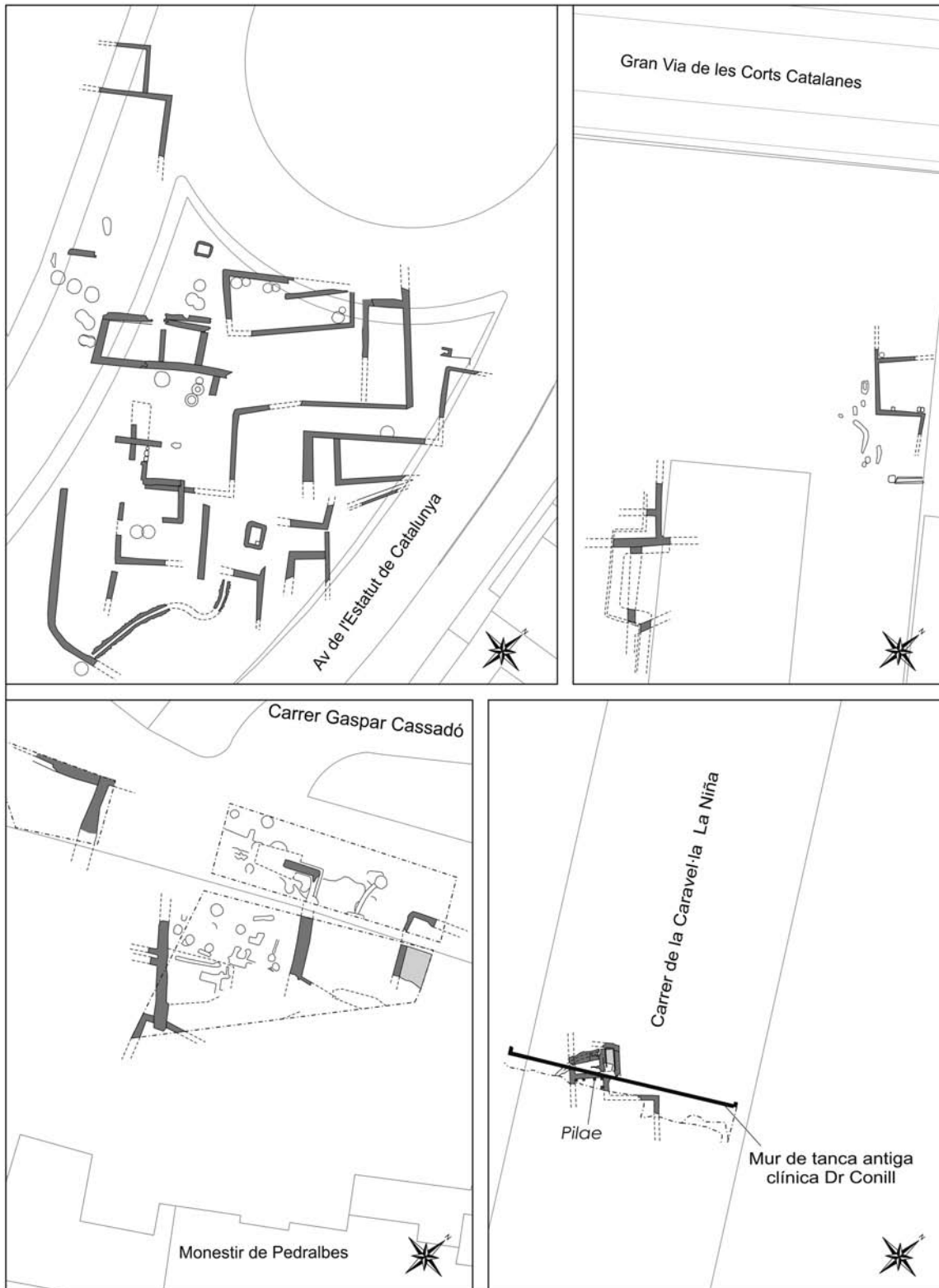
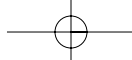
Hi ha tot un sector, que coneixem més com a Pla de Barcelona, on no s'ha localitzat cap resta d'època romana (el fet que el territori estigués centuriat no vol dir que fos colonitzat i ocupat). Com demostren els estudis de paleopaisatge, a la zona de l'*ager* de *Barcino* no va haver-hi gaire desforestació, i hi havia una gran massa forestal amb alzines (Riera, 1995)²⁶. L'explotació del bosc també implica uns recursos econòmics, com l'extracció de fusta, caça i recol·lecció de fruits i llavors silvestres.

A l'hora d'estudiar les vil·les hem de pensar en el tipus de producció agrícola que conreaven. En el cas de *Barcino* és clar que s'ha de pensar en cereals, vinya i olivera. És difícil, però, poder identificar els diversos tipus d'explotació, ja que o no se n'han conservat restes, o les que hi ha són de difícil interpretació. Com assenyalava Cató: "Si tens aigua, fes principalment prat regadiu, si no tens aigua fes-ne de secà, com més millor" (M. Porci Cató, *D'agricolia*, VIII). Cal destacar, però, que s'han localitzat força restes de *torcularia*, la qual cosa ens confirma el conreu de vinya i olivera. Pel que fa als cereals, sí que s'han documentat sitges, però no hi ha empremtes de conreu documentades arqueològicament. Aquestes dades arqueològiques vénen confirmades per les dades pol·líniques. Els treballs de Santiago Riera assenyalen la presència de conreu de vinya i cereals (per exemple sègol i moresc); pel que fa al conreu de l'olivera, no es documenta en tot el Pla de Barcelona, però sí a zones més al sud, com a la Marina del Penedès (Riera, 2003, 2006).

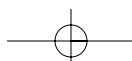
Pel que fa a la *pars urbana* de les vil·les, volem destacar el fet que els *balnea* hi estan ben representats, cosa que també passa a les *domus* de l'interior de la colònia (Miró, 2011). És clar que a *Barcino* i al seu *ager* l'aigua i el bany tenen un gran pes que s'haurà de seguir investigant.

25. No ens podem estendre en el que va significar la muntanya de Montjuïc a l'antiguitat, i especialment en el moment que es funda *Barcino*, així com en els anys anteriors i posteriors. El que és clar és que la història de la muntanya va íntimament unida a la història de la ciutat.

26. Riera Mora, S. 1995. *Evolució del paisatge vegetal holocè al Pla de Barcelona a partir de les dades pol·líniques*. Publicacions de la Universitat de Barcelona. Col·lecció de tesis doctorals microfotixades, 2525. Barcelona

Figura 19
Estructures documentades a Can Cortada, Nostra Senyora del Port, Monestir de Pedralbes i Can Batllori.
[Dibuix: Miquel Gea]

Resumint, s'ha volgut fer una primera aproximació a l'ocupació del *territorium* de *Barcino*, des del segle II aC fins al segle V dC. És un primer pas per avançar en el coneixement, però cal un estudi interdisciplinari contrastant més informacions, que segurament d'aquí a poc, juntament amb l'estudi extensiu de la vil·la del Pont del Treball, portarà noves dades per a l'estudi de tot l'*ager* de la colònia.

BIBLIOGRAFIA

ALCUBIERRE GÓMEZ, D. 2012. "LAV accessos a l'estació de la Sagrera". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2011*. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 76-79.

ALCUBIERRE, D.; HINOJO, E.; RIGO, A. (en premsa). "Primers resultats de la intervenció de la vil·la romana del Pont del Treball a Barcelona". *Tribuna d'Arqueologia*. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya. Barcelona.

ALMAGRO, M.; SERRA RÀFOLS, J.; COLOMINAS, J. 1945. "Carta Arqueològica de España: Barcelona". *Archivo Español de Arqueología*, XX. CSIC-Instituto Diego Velázquez. Madrid.

ANÒNIM. 1878. *El Faro Andresense*. Any I, núm. 24, 29 de desembre.

ANTEQUERA DEVESA, F. 2012. "LAV estructura de l'estació de la Sagrera". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2011*. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 80-84.

ARROYO BORRAZ, S. 2012. "LAV sector de Sant Andreu". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2011*. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 88-95.

ASENSIO, D.; CELA, X.; MIRÓ, C.; MIRÓ, M. T.; REVILLA, E. 2009. "El nucli ibèric de Montjuïc. Les sitges de Magòria o de Port. Barcelona". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 5. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 14-85.

BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J. 2010a. "Barcino, de colonia *augustea* a sede *regia* en época visigoda. Las transformaciones urbanas a la luz de las nuevas aportaciones de la arqueología". *Arqueología, patrimonio y desarrollo urbano. Problemática y soluciones*. Girona. pp. 31-49.

BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J. 2010b. "La cristianización del *suburbium* de Barcino". *Las áreas suburbanas en la ciudad histórica. Topografía, usos, función. Monografías de Arqueología Cordobesa*, 18. pp. 363-396.

BELTRÁN DE HEREDIA BERCERO, J. 2011. "Santa Maria del mar: un enclave cultural de la antigüedad tardía en el *suburbium* de Barcino". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 7. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 102-143.

BLASCO, M.; FARRENY, M.; MIRÓ, M. T.; PAGÈS, E. 1988. "Can Cortada: un vestigi romà al barri d'Horta". *Hortavui*, 43, gener-febrer. pp. 13-16.

BRASÓ, M. 1964. "Can Cortada (Horta)". *Butlletí del Centre Excursionista de Gràcia*, novembre. Barcelona. pp. 170-173.

- BRUN, J. PP. 1986. "L'oléiculture antique en Provence. Les huileries du département du Var". *Revue Archéologique de Narbonne*, suplement 15. París.
- CARMONA, M. C.; COLL, R.; JUNYENT, E. 2010. "Can Ricart". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 60-65.
- CARRERAS CANDI, F. 1916. *Geografia General de Catalunya: la ciutat de Barcelona*. Casa Editorial Alberto Martín. Barcelona.
- CASTELLÀ, E. 2006. *Les masies de Gràcia. Vestigis d'una ruralia històrica*. Taller d'Història de Gràcia. Barcelona.
- CATÓ, M. PP. 1927. *D'Agricolia*. Traducció de Salvador Galmés. Fundació Bernat Metge. Barcelona.
- CLAPÉS CORBERA, J. 1896. *Sant Andreu del Palomar*. Barcelona.
- CLAPÉS CORBERA, J. 1982. *Fulles històriques de Sant Andreu de Palomar I*. Grup d'Andreuencs. Barcelona.
- DE LA VEGA GÓMEZ, J. 1977. "Documents per la carta arqueològica del Pla de Barcelona". *Butlletí Mediterrània*, 10. Barcelona. pp. 9-44.
- DE LA VEGA GÓMEZ, J. 1993. *Els primers batecs històrics de Sant Martí de Provençals: Aproximació als orígens*. Santa Coloma de Gramenet.
- DURAN I SANPERE, A. 1972. *Barcelona i la seva història: La formació d'una gran ciutat*. Edicions Curial. Barcelona.
- FREIXA, A.; MORENO, V. 1989. "Un assentament a la vessant SE de la muntanya de Montjuïc". *Montjuïc a la Barcelona antiga*. Museu d'Història de la Ciutat. Barcelona.
- GARCIA, J. E.; MACIAS, J. M.; REYES, T. 1993. "Intervencions arqueològiques a l'àrea del monestir de Pedralbes". *III Congrés d'Història de Barcelona. Ponències i Comunicacions 1*. Institut Municipal d'Història. Barcelona. pp. 139-144.
- GARCÍA-ENTERO, V. 2005. *Los balnea privados domésticos -ámbito rural y urbano- en la Hispania romana*. CSIC (colección Anejos de Archivo Español de Arqueología XXXVII). Madrid.
- GEA BULLICH, M. 2010. "Avinguda de la Mare de Déu de Lorda, 1-3, 2-16". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 147.
- GORGES, J. G. 1979. *Les villas hispano-romaines. Inventaire et Problématique archéologiques*. Publications du Centre Pierre Paris, 4. París.
- GRANADOS GARCIA, J. O. 1984. "Los primeros pobladores del Pla". *I Congrés d'Història del Pla de Barcelona*. Institut Municipal d'Història. La Magrana. Barcelona. pp. 67-82.
- GRANADOS GARCIA, J. O. 1991. "Estructura urbana de la ciutat romana". A: SOBREQÜÉS, J. (ed.) *Història de Barcelona. La ciutat antiga*. Vol. 1. Enciclopèdia Catalana. Ajuntament de Barcelona. Barcelona. pp. 141-201.
- GRANADOS GARCIA, J. O. 1993. "Intervencions a *Barcino* (1982-1989). Barcelona. Santa Maria del Port". *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana i antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya. Barcelona. pp. 110-111.
- GRANADOS, J. O.; RODÀ, I. 1993. "Barcelona a la baixa romanitat". *III Congrés d'Història de Barcelona. Ponències i Comunicacions 1*. Institut Municipal d'Història. Ajuntament de Barcelona. Barcelona. pp. 25-46.
- GRANADOS, J. O.; RODÀ, I. 1993. "La Barcelona de l'època romana". *III Congrés d'Història de Barcelona. Ponències i Comunicacions 1*. Institut Municipal d'Història. Ajuntament de Barcelona. Barcelona. pp. 11-24.
- GRANADOS, J. O.; ROVIRA, C. 1987. "Tres nous centres de producció d'àmfores en l'ager de la colònia de *Barcino*". *El vi a l'antiguitat: economia producció i comerç al Mediterrani occidental. Actes. I Col·loqui d'arqueologia Romana* (1985). Badalona. pp. 126-132.
- HUNTINGFORD, E. 1983. "Orígens Històrics de Sant Andreu". *Sant Andreu de cap a peus 100*. Barcelona. pp. 12-18.
- MAÑÉ SABAT, A. 1975. "Les sitges ibèriques. La vila i necròpolis romanes de Can Batllori (Sarrià)". *Circular del Centre Excursionista "Els Blaus"*. Barcelona. pp. 10-12.
- MAÑÉ SABAT, A. 2003. "La vil·la romana de Can Gomis (Barcelona, Barcelonès)". *Butlletí del Centre d'Estudis de la Natura del Barcelonès-Nord. Institut d'Estudis de la Natura*. Vol. VI, any XIX. Barcelona.
- MASOLIVER, M.; SERRA, J. 1995. "La història antiga de Sant Andreu a través de les restes materials". *Finestrelles*, 7. Centre d'Estudis Ignasi Iglesias. Barcelona. pp. 75-119.
- MENÉNDEZ PABLO, F. X. 1998. "Les Corts en època romana: el poblament rural i la xarxa viària del sector meridional del Pla de Barcelona". *I Jornades de Recerca Històrica de Les Corts. Ponències i comunicacions* (14-15 de març de 1997). Quaderns de l'Arxiu, 3. Arxiu Municipal del Districte de les Corts. Barcelona. pp. 59-74.
- MIRÓ ALAIX, C. 1998. "El passat antic de la muntanya de Montjuïc". *Els barris de Barcelona II, Sants-Montjuïc, Les*

Corts, Sarrià-Sant Gervasi. Enciclopèdia Catalana. Barcelona. pp. 18-25.

MIRÓ ALAIX, C. 2011. "Els balnea de les domus de Barcino". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 7. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 68-83.

MIRÓ, M. T.; ROVIRA, C. 1993. "Intervencions a Barcino (1982-1989). Barcelona. Vil·la del Cementiri". *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana i antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya. Barcelona. p. 112.

MIRÓ, M. T.; BLASCO, M. 1993. "Intervencions a Barcino (1982-1989). Barcelona. Vil·la de Can Cortada". *Anuari d'intervencions arqueològiques a Catalunya. Època romana i antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*. Departament de Cultura. Generalitat de Catalunya. Barcelona. p. 111.

MORET PUJOL, L.; BOSCH DE DORIA, M. 2012. "Can Ricart. Casa de les Llungües". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2011*. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 35-40.

OLESTI, O. 2009. "Propietat i riquesa a l'ager Barcinonensis". A: C. CARRERAS; J. M. GUITART. 2009. *Barcino I. Marques i terrisseries d'àmfores al Pla de Barcelona*. Institut d'Estudis Catalans. Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Barcelona. pp. 141-158.

OLESTI, O. 2005. "Propietat de la terra i elits locals. L'exemple de l'ager Barcinonensis". *Laietania: Estudis d'història i d'arqueologia de Mataró i del Maresme*, 16. pp. 163-176.

OREJAS, A. 1991. "Arqueología del paisaje: historia, problemas y perspectivas". *Archivo Español de Arqueología*, 64. pp. 191-230.

PALET MARTÍNEZ, J. M. 1994. *Estudi territorial del Pla de Barcelona. Estructuració i evolució del territori entre l'època iberomana i l'altmedieval, segles II-I aC - X-XI dC*. Centre d'Arqueologia de la Ciutat. Institut de Cultura. Barcelona.

PALET, J. M.; FIZ, J. I.; ORENGO, H. A. 2009. "Centuriació i estructuració de l'ager de la colònia Barcino: Anàlisi arqueomorfològica i modulació del paisatge". *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat de Barcelona*. Època II, 5. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 106-123.

PALET, J. M.; ORENGO, H. A. 2010. "Les centuriacions de l'ager Tarraconensis: organització i concepcions de l'espai". A: PREVOSTI, M.; GUITART, J. M. "Ager Tarraconensis 1. Aspectes històrics i marc natural". *Documenta*, 16. Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Tarragona. pp. 121-154.

PALET, J. M.; JULIÀ, R.; RIERA, S.; ORENGO, H. A.; PICORNELL, LL.; LLERGO, Y. 2012. "The role of the Montjuïc promontory (Barcelona) in landscape change human impact during roman times". A: BERONCELLO, F.; BRAEMER, F. (eds.) *Variabilites environnementales, mutations sociales. Nature, intensités, échelles et temporalités des changements. XXXIIe rencontres internationales d'archéologie et d'histoire d'Antibes*. Éditions APDCA. Antibes. pp. 341-352.

PALET, J. M.; ORENGO, H. A.; RIERA, S. 2011. "Centuriación del territorio y modelación del paisaje en los llanos litorales de Barcino (Barcelona) y Tarraco (Tarragona): una investigación interdisciplinar a través de la integración de datos arqueomorfológicos y paleoambientales". *Agri Centuriati, An international journal of landscape archaeology. Sistemi centuriali e opere di assetto agrario tra età romana e primo Medioevo, Atti del convegno*, Borgoricco (Padova)- Lugo (Ravenna) (10-12 de setembre de 2009). Fabrizio Serra editore. Pisa- Roma. pp. 113-131.

PALET, J. M.; RIERA, S. 1994. "Landscape dynamics from Iberian-Roman (2nd-1st centuries BC) to early medieval times (12th century) in the Montjuïc-El Port sector (Plain of Barcelona, NE Iberian Peninsula)". *Archeologia Medievale*, XIX. pp. 517-540.

PALET, J. M.; RIERA, S. 2009. "Modelació antròpica del paisatge i activitats agropecuàries en el territori de la colònia de Barcino: aproximació des de l'arqueomorfologia i la palinologia". A: CARRERAS, C.; GUITART, J. M. 2009. *Barcino I. Marques i terrisseries d'àmfores al Pla de Barcelona*. Institut d'Estudis Catalans. Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Barcelona. pp. 131-140.

PALLARÉS, F. 1972. "La topografia e le origini di Barcellona romana". *Rivista di Studi Liguri*, 1-3. Istituto Internazionale di Studi Liguri. Museo Bicknell. Bordighera. pp. 63-102.

PALLARÉS, F. 1975. "La topografia i els orígens de la Barcelona romana". *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, XVI. Barcelona. pp. 5-48.

PEÑA CERVANTES, Y. 2010. "Torcularia. La producción de vino y aceite en Hispania". *Documenta*, 14. Institut Català d'Arqueologia Clàssica. Tarragona.

PIERA FIBLA, LL. 1962a. "Can Gomis. Notas de Arqueología de Cataluña y Baleares". *Ampurias. Revista de Arqueología, Prehistoria y Etnología*, XXIV. Barcelona. pp. 283-284.

PIERA FIBLA, LL. 1962b. "Troballes d'un sepulcre romà a Can Gomis". *Noticario del Club Excursionista de Gràcia* (abril). Barcelona. pp. 52-55.

PIERA FIBLA, LL. 1993. "Resultats de les prospeccions a diversos jaciments ibèrics i romans de Catalunya". *Empúries*.

Revista de Prehistòria, Arqueologia i Etnologia. Vol. 48-50, II. Diputació de Barcelona. Barcelona. pp. 206-211.

QUINTANA, C. 1967. "Can Cortada (Horta)". *Butlletí del Centre Excursionista de Gràcia* (desembre). Barcelona. pp. 216-218.

RAVOTTO, A.; JUAN, LL. 2010. "Metro L9. Estació Fonera". *Anuari d'Arqueologia i Patrimoni de Barcelona 2009*. Museu d'Història de Barcelona. Institut de Cultura. Barcelona. pp. 88-91.

RIERA MORA, S. 2003. "Evolució vegetal al sector de Vilanova-Cubelles (Garraf) en els darrers 3.000 anys: processos naturals i transformacions antròpiques d'una plana litoral mediterrània". A: GUITART, J.; PALET, J. M.; PREVOSTI, M. (ed.) *Territoris antics a la Mediterrània i a la Cossetània oriental: Actes del Simposi Internacional d'Arqueologia del Baix Penedès*. Generalitat de Catalunya. Barcelona. pp. 303-312.

RIERA MORA, S. 2006. "Canvis ambientals i modelació antròpica del territori entre l'època ibèrica i l'altmedieval a Catalunya: aportacions de la palinologia". *Cota Zero*, 20. pp. 99-107.

RIERA, S.; PALET, J. M. 1993. "Evolució del sector de Montjuïc-El Port entre l'època romana i l'altmedieval (s. III-X): una contribució a l'estudi diacrònic del paisatge". *III Congrés d'Història de Barcelona. Ponències i Comunicacions 1*. Institut Municipal d'Història. Ajuntament de Barcelona. Barcelona. pp. 49-70.

RIERA, S.; PALET, J. M. 2005. "Aportaciones de la palinología a la historia del paisaje mediterráneo: estudio de los sistemas de terrazas en las Sierras Litorales Catalanas desde la perspectiva de la arqueología ambiental y del paisaje". A: RIERA, S.; JULIÀ, R. (eds.) *Transdisciplinary approach to a 8000-yr history of land uses: 1st Workshop of Catalan Network for the Study of Cultural Landscapes and Environmental History*. Monografies del SERP, 5. Barcelona. pp. 55-74.

ROCA BLANCH, E. 2000. *Montjuïc, la muntanya de la ciutat*. Institut d'Estudis Catalans. Barcelona.

RODÀ, I. 1977. "La dispersión del poblamiento en el término de Barcelona en la época anterromana". *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, XVII. Museu d'Història de la Ciutat. Ajuntament de Barcelona. Barcelona. pp. 47-92.

RODÀ, I. 1991. "Els homes. L'organització social i les formes de vida". *Història de Barcelona. 1 La ciutat antiga*. Enciclopèdia Catalana. Barcelona. pp. 341-382.

TRAVESSET QUERALTÓ, M. 1999. "Antecedents en l'estudi de les restes arquitectòniques de l'antiga església de santa Eulàlia de Vilapicina". *Finestrelles*, 10. Centre d'Estudis Ignasi Iglesias. Barcelona. pp. 9-25.

VERRIÉ, F. PP.; SOL, J.; ADROER, A.; RODÀ, I. 1973. "Actividades arqueológicas del Museo de Historia de la Ciudad en los últimos cinco años". *XII Congreso Nacional de Arqueología* (Jaén, 1971). Saragossa. pp. 769-788.